

ТОПОНОМАСТИКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО В НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ МИРОНА КОРДУБИ

Тетяна Кульчицька

науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаніка

Розглядаються праці історика Мирона Кордуби з питань вивчення і збирання українських географічних назв, становлення системного дослідження топономастики.

Ключові слова: *Мирон Кордуба, топономастика, українські географічні назви як історичне джерело, історична географія, етнічні межі.*

The article analyses scientific works by Myron Korduba about the problems of research and collection of ukrainian geographic names, formation of toponomastica as the system.

Keywords: *Myron Korduba, toponomastica, ukrainian geographic names as historical source, historical geography, ethnical limits.*

Рассматриваются труды историка Мирона Кордубы по вопросам изучения и сбора украинских географических названий, становления системного исследования топономастики.

Ключевые слова: *Мирон Кордуба, топономастика, украинские географические названия как исторический источник, историческая география, этнические границы.*

Топоніми — власні географічні назви, що, залежно від видів географічних об'єктів, поділяються на мікротопоніми, гідроніми, ойконіми, ороніми і т. д., є предметом дослідження в першу чергу мовознавства (розділ ономастики).

Специфіка топонімів полягає в тому, що в них закладена інформація значно ширша за лінгвістичну, зокрема вони дозволяють заповнювати прогалини в етногенетичних дослідженнях. Окрім мовного, топоніми включають історичний, географічний, етнографічний та інші аспекти, тому найдоцільнішим є комплексне дослідження географічних назв зусиллями представників суміжних наук [2].

І хоч нині до топонімів як до об'єкта дослідження найчастіше звертаються мовознавці, свого часу на них як на важливе історичне

джерело звернули увагу історики, зокрема професор Мирон Кордуба — один із визначних учнів М. Грушевського, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (далі — НТШ). Саме історик М. Кордубу дехто із сучасних українських мовознавців вважає творцем української топономастики [1, с. 131].

Виступів професора Кордуби на початку ХХ ст. із чіткою програмою роботи в цій галузі та глибокими науковими дослідженнями українських топонімів передував тривалий період, коли робилися перші кроки в цьому напрямі, здійснювалися більш чи менш вдалі спроби вивчення українських географічних назв.

Серед праць М. Кордуби, які стосуються географічних назв, вирізняється стаття «Михайло Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами» [6], в якій у формі історичного нарису вчений простежує історію збирання і вивчення української топонімії на українських землях по обидва боки кордону. Грунтовно зупиняється на ролі М. Максимовича, наголошуючи на тому факті, що одночасно з чехом П.-Й. Шафариком і німцем К. Цойсом, які одними з перших почали залучати географічні назви до своїх наукових досліджень, таку спробу зробив й українець М. Максимович, видавши в Києві розвідку «Откуда идет русская земля?» (1837). У ній тодішній молодий професор Московського університету бере участь у палкій полеміці між прихильниками і противниками т. зв. норманської теорії, для заперечення якої залучає й географічні назви, зокрема гідроніми.

М. Максимович, за оцінкою Кордуби, «відчуваючи дуже добре велику вагу географічних назв для історичних дослідів, постійно ними цікавився і, мабуть, принагідно вибирав та записував... Це відчутно в його численних статтях та замітках про історичну топографію Києва та околиць, які містив в альманаху «Кіевлянинь» за 1840–1841 рр., і пізніше в «Кіевскихъ Епархиальныхъ Вѣдомостяхъ» 1866–1871 рр. та в «Письмахъ о Кіевѣ» 1871 р.» [6, с. 2].

Крім того, Максимович, будучи визначним філологом, робив перші спроби етимологізації деяких географічних назв. М. Кордуба називає такі його статті, як «Воспоминанія о городахъ Пересопницѣ и Дубровицахъ» («Кіевлянинь», 1840), «Волынь до ХІХ вѣка» («Кіевлянинь», 1841), відкритий лист до М. Погодіна під назвою «О десяти городахъ и нѣкоторыхъ селахъ древней Украины» («Москвитянинь», 1854).

Аналізуючи праці М. Максимовича, М. Кордуба зазначає, що вже тоді, в 40-х роках XIX ст., Максимович, а також О. Бодяньський вважали, що основним джерелом пізнання автентичних форм географічних назв є місцева народна вимова. Згодом цього принципу послідовно дотримувався М. Кордуба.

До історії української топономастики ввійшов і Ол. Лазаревський, автор відомого «Описанія Старой Малороссіи», підготувавши для свого етнографічного дослідження Чернігівської губернії питальник з 20-ти пунктів, перші сім з якого стосувалися географічних назв.

Цей питальник був надрукований 1863 р. і розісланий священикам та іншим представникам сільської інтелігенції. Хоч результат його був дуже мізерний, та, як наголошує М. Кордуба, значення його в тому, що це була перша програма збирання українських географічних назв.

З таким самим задумом одночасно з Ол. Лазаревським із Наддніпрянської України у Галичині виступив В. Площанський. Історик москвофільського напрямку, редактор газети «Слово», він у 1861–1862 рр. у цьому часописі публікує «Воззваніє къ благополезному дѣлу», в якому заохочує читачів присилати матеріали для укладання топографічно-статистично-історичного опису «Червоної Русі». До відозви додано коротенький питальник, але географічних назв жодне з питань поки що не торкалося.

Уже 1864 р., теж у «Слові», він повідомляє, що підготував новий питальник, який буде надруковано накладом 3 000 примірників і розіслано «у всі закутки Галичини». У ньому вже зверталась увага й на географічні назви. Венедикт Площанський вимагав, щоб, окрім офіційної назви місцевості, записувати ще й місцеву (народну), бо ця остання дуже часто відрізняється від офіційної (урядової).

Головною метою В. Площанського було створення історико-географічного словника галицької України, тому самі назви мали для нього другорядне значення. І все ж таки, як вважає М. Кордуба, якби йому вдалося здійснити свій план, «ми мали б нині незвичайно цінну збірку географічних назв, котрої могли би нам позавидувати інші народи» [6, с. 6]. Однак результат, як і в Ол. Лазаревського, був мізерним через байдужість громадськості, до якої обидва зверталися. Окремі короткі описи галицьких місцевостей

В. Площанський опублікував у «Сборнику Галицко-Руской Матицѣ» і в «Слові».

Не оминає М. Кордуба своєю увагою і відомого дослідника старовини, збирача географічних назв Антона Петрушевича і, посилаючись на Богдана Дідицького, згадує про його дуже багатий матеріал до історико-географічного словника Прикарпатської України, що зберігається невикористаним у бібліотеці «Народного Дому»*.

У розвідці про перші дослідження українських географічних назв М. Кордуба згадує «безпретензійну», але багату на цікавий матеріал працю священика Л. Похилевича «Сказанія о населенныхъ местностяхъ Кіевской губерніи» (Київ, 1864. — 763 с.), у якій автор подає велику кількість топонімів — не лише поселень, кутків і хуторів, а й наведених у народних переказах. Цінність праці ще й у тому, що автор збирав свій матеріал між простим народом і «подає назви здебільша у місцевій уживаній серед народу формі, з чого навіть вважає потрібним оправдатися у передмові» [6, с. 7].

У працях українських істориків середини ХІХ ст. — І. Вагилевича, А. Петрушевича, І. Шараневича, О. Партицького — М. Кордуба бачить лише принагідні, більш або менш вдалі спроби пояснення географічних назв там, де вони їм потрібні як докази для обґрунтування їхніх тверджень.

Комплексний підхід до повного розуміння наукового значення географічних назв та до охоплення проблеми в цілому бачить М. Кордуба у харківського вченого М. Сумцова (що сформувався, на його думку, під впливом праць Ф. Мікльошича). У статтях «Малорусская географическая номенклатура» і «Местные названия в украинской народной словестности», опублікованих у «Кіевской

* Цю інформацію спростовує О. Купчинський у статті «До питання складання словника географічних назв України» (Історичні джерела та їх використання. — Київ, 1971. — Вип. 6. — С. 100-123), спираючись на твердження В. Гнатюка про те, що ця праця була передана до Петербурга в Академію наук. Очевидно, цей факт був невідомий М. Кордубі. Нині у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка в архіві А. Петрушевича зберігаються тільки окремі робочі картотеки і чернетки.

Старинъ» (1886), він акцентує на різних способах тлумачення географічних назв, на величезне багатство т. зв. межових назв (на що згодом особливо звертав увагу М. Кордуба у своїх питальниках), подає список особових імен, від котрих творено топоніми, аналізує різні категорії топонімів за їх походженням, вказує на необхідність збирання місцевих переказів, пов'язаних з назвами.

На початку ХХ ст. було здійснено нову спробу зібрати українські географічні назви. Так, у 1907 р. В. Гнатюк оголошує «Квестіонар для збирання місцевих переказів», куди було включено й питання про географічні назви. Цей Квестіонар був опублікований у «Хроніці НТШ» (1907, чис. 32). І знову, як у попередніх випадках, за влучним висловом М. Кордуби, «вислід був зовсім негативний» [4, с. 5].

Тоді ж з'являються і публікації М. Кордуби. Його наукова спадщина — багатогранна: він досліджував історію Галицько-Волинської держави, добу Б. Хмельницького, зокрема історію української дипломатії, історичну географію. Як видатний історик він розумів значення для історичних досліджень вивчення географічних назв, чому присвятив низку цінних праць, а також зібрав великий словниковий матеріал.

Першою публікацією М. Кордуби, присвяченою топоніміці, можна вважати статтю «Кілька слів про руску географічну нomenclатуру» [5], де йшлося про переклади іншомовних топонімів в українських шкільних підручниках, картах, читанках тощо. Для М. Кордуби це питання було актуальним, оскільки тоді він викладав географію та історію в Чернівецькій гімназії.

Висловлюючи загальноприйнятий в географічній науці принцип передачі географічних назв (зрештою, як і особових імен) так, як їх вживає поселений на певних теренах народ, М. Кордуба зазначає, що насправді існує усталена традиція, за якою назви більших міст, столиць, великих рік, гір та ін. вживаються у формі, ближчій духові нашої мови.

Першою працею вченого, що стосувалася вивчення української топоніміки, була стаття «Найдавніші оселі на Буковині» [7], в якій автор пише про час виникнення населених пунктів на основі їх назв і географічного розташування. М. Кордуба справедливо вважав, що найдавніші поселення виникали обабіч торгових шляхів,

що переважно пролягали вздовж великих рік. Найдавніші, на думку дослідника, ті поселення, які одержали свою назву за якоюсь особливостю чи прикметою свого розташування, способу заселення, а також поселення, назви яких походять від назв рік. До найстаріших топонімів на Буковині належать назви кельтського походження, а, наприклад, назви, утворені від особових християнських імен, — новіші.

У 1908–1909 рр. М. Кордуба, працюючи у Чернівецькій гімназії, зі своїми учнями зібрав топонімний матеріал у формі схематичних планів із майже 60-ти населених пунктів Буковини.

Але це були лише перші кроки. Після переїзду до Львова вчений з великим ентузіазмом започаткував акцію зі збору географічних назв у Галичині. На засіданні Історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка 27 лютого 1920 р. він представив план збору матеріалів для історико-географічного словника Галичини. Секція визнала цю справу важливою й актуальною і доручила її виконання Археографічній комісії, на засіданні якої 3 березня М. Кордуба зreferував план історико-географічного словника та 12 березня представив квестіонар (питальник) для збору матеріалів, який був опублікований у газетах «Громадська думка», «Вперед» [3]. Окремим листком його опублікувала Археографічна комісія НТШ. Питальник супроводжувався палким закликком до громадськості збирати місцеві назви і посилати на адресу Археографічної комісії. Вчений наголошував на великій цінності топонімів, які допомагають довідатися, коли і як відбувалося заселення території, зазначав, що часто це єдина інформація про походження племен, які заселяли ту чи іншу територію.

У 1924 р. М. Кордуба опублікував статтю «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело» [4], до якої як додаток включив цей квестіонар, доповнений новими пунктами. Він містив 26 запитань.

Згодом квестіонар було опубліковано ще декілька разів — у газетах «Нова зоря» (1928), «Діло» (1930) та «Літописі Бойківщини» (1931, ч. 1).

У статті «Земля свідком минулого» вчений підкреслив, що необхідно записувати саме народні назви, яких уживає місцеве населення, оскільки вони мають наукову вартість, адже офіційні назви,

зафіксовані у різних покажчиках, картах і шематизмах, це «офіційні назви, покалічені та поперекручені на польський, московський, румунський, мадярський, німецький лад» [4, с. 5]. Як приклад наводить офіційну назву села Вирів, яка в устах місцевого населення звучить як «Орів»*. Тому М. Кордуба вважає дуже важливою справою фахове етимологізування топонімів. Крім того, варто пам'ятати, що назви протягом тривалого часу могли змінюватися, приймаючи іншу форму: «треба знати, як дана назва виглядала в минулих часах, які переміни переходила протягом століть, треба відшукати, як вона записана в давніх літописах, грамотах, судових актах, люстраціях. Треба старатися ствердити генетичний розвій назви і щойно тоді її етимольогія матиме міцну підставу» [4, с. 9].

Заслуговує на увагу також стаття М. Кордуби «Нові жерела до всесвітної та рідної історії», надрукована у часописі «Історичний вістник» (1923, чис. 2/3) — органі студентів-істориків Українського таємного університету у Львові**. У цій статті вчений обґрунтовує питання про необхідність залучення топономастики як історичного джерела, зокрема кадастральних карт, які вважає надзвичайно важливим джерелом для вивчення історії осельництва, господарського життя, економічних умов, способів господарювання від найдавніших часів.

Наскільки великого значення учений надавав вивченню і збиранню географічних назв, свідчить його виступ з доповіддю «Потреба організації збирання географічних назв» [8] на міжнародному з'їзді істориків, який скликало Польське історичне товариство. З'їзд відбувся 27-29 червня 1927 р. у Варшаві і ставив за мету створити наукову кооперацію всіх східноєвропейських і слов'янських історичних установ і товариств. Від Наукового товариства імені Шевченка учасниками з'їзду були І. Крип'якевич і М. Кордуба.

У доповіді вчений коротко висвітлив історію збирання топонімів у різних європейських народів, розповів про свою роботу в цій галузі, зокрема про те, що на 1927 р. мав зібраний матеріал із 400 сіл Галичини. Цікаво, що М. Кордуба розглядав справу збирання

* Назва може походити від реліктового імені Ор [13].

** Цей часопис, як і тексти лекцій М. Кордуби, які він читав в Українському таємному університеті, було надруковано за допомогою розмножувальної техніки, вони є великою бібліографічною рідкістю [11].

топонімів у всеслов'янському контексті. «Думаю, що отся перша конференція істориків Славянщини і Сходу Європи здобуде собі велику заслугу, коли подасть почин до переведення докладної систематичної збірки географічних назв з усіх славянських земель. Щоби діло повести пляново і одноцільно, необхідно виробити спільну інструкцію і квестіонар, котрі обов'язували би збирачів на всіх славянських землях. Саме практичне переведення збірки повинні перебрати згуртовані на сій конференції наукові установи, кожна на території, заселеній своїм народом, і подавати щорічно звіт про стан і поступ своєї роботи» [8, с. 107]. Далі вчений пропонує створити окрему комісію, яка б реєструвала всі ономастичні публікації, що стосуються слов'янських земель, та опублікувала їх у формі спеціальної бібліографії, а також видавати окремий журнал, присвячений виключно слов'янській топономастиці.

Ми вже зазначали, що М. Кордуба систематично збирав топонімний матеріал — спочатку на Буковині, де він працював у Чернівецькій гімназії, а від 1920 р. у Галичині, після переїзду до Львова, де викладав в Українському таємному університеті та Українській академічній гімназії.

Щодо його палких закликів до громадськості та кількарязових публікацій питальника реакція була мінімальною. Та М. Кордуба як університетський і гімназійний професор мав ту перевагу, що міг залучити до справи своїх учнів і, як сам згадував, «більшу поміч у збиранню я найшов серед студентів українського університету та гімназійних учеників висших клас» [4, с. 6].

Якщо на з'їзді істориків 1927 р. вчений говорив про зібрані топоніми із 400 місцевостей, то вже на 1930-ті рр. було зібрано матеріал з 900 населених пунктів (частково ці матеріали зберігаються у фонді М. Кордуби у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника) [11].

Крім словникового матеріалу, тут є карти і плани окремих місцевостей із позначенням усіх відповідних мікротопонімів, краєзнавчі, історичні, етнографічні елементи, історичні перекази, пов'язані з цими назвами або з історією того чи іншого поселення.

Специфіка цих матеріалів у тому, що переважну більшість їх готовили чернівецькі та львівські гімназійні учні М. Кордуби, під керівництвом і за програмою якого вони збирали та опрацьовували

їх переважно під час літніх канікул, набуваючи навиків дослідницької праці.

У 1929 р. М. Кордуба опублікував у київському журналі «Україна» рецензію на працю О. Петрова «Karpatoruské pomístní nazvy z pol. XII a z roč. XX st.» (Praha, 1929. — 220 s.) [9], у якій підкреслив, що це перша публікація українських т. зв. «межевих» назв, яка включає 15 тисяч мікротопонімів з усієї Закарпатської України. У рецензії М. Кордуба ще раз вказує на неоціненне значення топонімів для науки, закликає збирати і вивчати географічні назви, що є особливо важливим для України, окремі території якої входили до різних держав, де українські назви часто деформувалися і в такому вигляді укорінювалися в офіційних документах.

Найбільшою роботою М. Кордуби в галузі топономастики є дослідження «Що кажуть нам назви осель?» (у журналі «Наша Батьківщина», 1938 р., та окреме видання — у серії «Красзнавча бібліотека» «Нашої Батьківщини») [10]. Ця праця ніби замикає 100-ліття від часу появи у 1837 р. першої спроби дослідження географічних назв, яке здійснив М. Максимович. Тут вперше в українському мовознавстві історик М. Кордуба зробив структурно-семантичну класифікацію місцевих назв, дав стратиграфію окремих типів топонімів, а також, хоч не завжди правильно, дослідив походження назв багатьох населених пунктів, визначив ареали поширення топонімів з різними суфіксами [1, с. 132-133]. Треба пам'ятати, що до вивчення топонімів М. Кордуба підходив як історик (що цілком зрозуміло), а не мовознавець.

І, мабуть, ключовою тезою в зацікавленні вченого топономастикою є: «Збірка та розслід географічних назв дасть нам тверду підставу до зовсім докладного визначення давних українських етнографічних меж» [4, с. 7]. Саме питанню українських етнічних меж М. Кордуба присвятив низку праць з історичної географії — «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого» (Львів, 1906), «Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном» (Львів, 1925), «Де лежав старовинний город Хмельів?» (Київ, 1928), «Історична границя між Галицькою державою і Польщею» («Наш прапор», Перемишль, 1930), «Історія Холмщини і Підляшшя» (Краків, 1941) та ін., у яких активно залучає топономастику до своєї аргументації, зокрема, коли

йшлося про пояснення способів первинного заселення території, колонізації краю, шляхів заселення окремих місцевостей тощо.

Загалом, у 20–30-ті рр. минулого століття спостерігається пошук збирання і вивчення географічних назв не тільки в Галичині, а й в Україні, зокрема вже у 1919 р. в Києві при ВУАН було організовано комісію для складання історично-географічного словника української землі, яку очолив Олександр Грушевський. Члени комісії виявляли джерельні матеріали, обстежували місцевості, на спеціальних семінарах обговорювали організаційні та методичні питання. Окремі матеріали та монографічні дослідження комісії було опубліковано в «Історично-географічному збірнику» (Київ, 1927–1931. — Т. 1-4).

Проте відсутність єдиної програми, одного загальноукраїнського координаційного центру збору матеріалів, видавничих можливостей, репресії 30-х рр., врешті, війна, не сприяли цій роботі, що з більшим або меншим успіхом здійснювалася по обидва боки кордону, що розмежовував українські землі, фактично синхронно, двома паралельними потоками.

Простежуючи 100-літній шлях розвитку топоніміки, починаючи з перших спроб залучення місцевих назв як доказового матеріалу в історичних дослідженнях і до становлення топонимістики як системи, зокрема в працях М. Кордуби, бачимо численні спроби збирання топонімного матеріалу як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині. Багато з цих матеріалів розпорошено в різних фондах, багато втрачено; лише окремі було опубліковано або збережено в архівах, і тепер вони є важливим матеріалом для сучасних дослідників, тим більше, що внаслідок різних економічних реформ втрачено тисячі мікротопонімів, назви яких у багатьох випадках збереглися тільки на папері. А та велика шкода, якої зазнала українська топонімія, а фактично українська історія, внаслідок посиленого процесу масових офіційних перейменувань та видозмінювання вже історично усталених українських ойконімів за радянської влади, потребує окремого ґрунтовного дослідження.

1. Бучко Д. Г. Исследования украинской топонимии в трудах М. М. Кордубы / Д. Г. Бучко // Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1966 год. — Львов : Изд. Львов. ун-та, 1969. — С. 131-134.

2. *Карпенко О. П.* Топонім / *О. П. Карпенко* // Українська мова : енциклопедія. — Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. — С. 715.
3. [*Кордуба М.*]. В справі збірки топографічних назв // Громадська думка. — 1920. — 25 берез. (чис. 72) ; Вперед. — 1920. — 28 берез. (чис. 73) ; Як записувати топографічні назви? Квєстіонар. — Львів : Вид. Археогр. комісії НТШ, 1920. — 4 с. — Без підп.
4. *Кордуба М.* Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело / написав *Мирон Кордуба* // Стара Україна. — 1924. — Чис. 7/8 ; Те саме: Львів : Накл. Археогр. комісії НТШ, 1924. — 14 с.
5. *Кордуба М.* Кілька слів про руску географічну номенклятуру / *Др. М. Кордуба* // Промінь. — 1905. — 1 квіт. (чис. 7). — С. 88-89; 15 квіт. (чис. 8). — С. 103-104.
6. *Кордуба М.* Михайло Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами / написав *Мирон Кордуба* // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. 149. — С. 1-8.
7. *Кордуба М.* Найдавніші оселі на Буковині / *Др. М. Кордуба* // Буковина. — 1905. — 17 квіт. (чис. 45/46). — С. 3-4.
8. *Кордуба М.* Потреба організації збирання географічних назв / *Др. М. Кордуба* // Conférence des historiens des états de L'Europe orientale et du Monde slave. Varsovie. Le 26-29 juin 1927. II-me Partie. Compte-rendu et Communications. — Varsovie: Société polonaise d'histoire, 1928. — P. 101-108.
9. *Кордуба М.* [Рецензія] / *Мирон Кордуба* // Україна. — 1929. — Кн. 35. — С. 136-139.
10. *Кордуба М.* Що кажуть нам назви осель? / *Мирон Кордуба* // Наша Батьківщина. — 1938. — Чис. 2. — С. 31-37; Чис. 3. — С. 59-65; Чис. 5. — С. 125-131; Те саме: Львів : Наша Батьківщина, 1938. — 22 с. — (Краєзнавча бібліотека ; чис. 2).
11. *Кульчицька Т.* Лекції Мирона Кордуби в Українському таємному університеті у Львові (1921–1925) в контексті тогочасних циклографічних видань вищої школи / *Тетяна Кульчицька* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2008. — Вип. 1 (16). — С. 167-177.
12. [Особовий архів]: Кордуба М. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 61 (Кордуба М.), спр. 1. — 59 арк.; спр. 2. — 163 арк.; спр. 3. — 500 арк.; спр. 4. — 500 арк.; спр. 5. — 303 арк.; спр. 6. — 392 арк.
13. *Худащ М.* До етимології засвідченого «Велесовою книгою» імені легендарного вождя слов'ян-русів Ор (Орій) / *Михайло Худащ* // Юліан Редько (1905–1993): Статті. Спогади. Матеріали / упоряд. *Т. Кульчицька*. — Львів, 2006. — С. 427-442.